

Madách magányos lírája

„Örök tavasz takarja életem.”
Madách Imre

„...hazám, boldogtalan Európa,
ba túléled a harcok végét,
elbírod-e még te az Istent,
a Szeretetet és a Békét?”
Szabó Lőrinc: Hazám, keresztény Európa

„A körök körbe s lefele vezetnek,
Az élet minden körrel hűvösebb.
(. . .) Másképp van ez. A kígyók is temetnek.”
Márai Sándor: A delfin visszánézett,

(Válogatott versek, 1919–1978)

Még egy olyan nagy múltú gimnáziumban, amelyet báró Eötvös József, vallás- és közművelődésügyi miniszter alapított, az *Első Magyar Reáltanodában* is – ahol tanulni és érettségizni lehettem szerencsés – kiváló magyar nyelv- és irodalomtanáraimtól, dr. Kubinyi Lászlótól, dr. Udvaros Józseftől, dr. Józsa Zoltántól – ettől a nagy tudású, régi tanári gárdától – Madách Imre életművét és személyes sorsát is, csak és kizárólag AZ EM-BER TRAGÉDIÁJA baljós horizontján lenyűgöző tömeggel, hatalmas vitorlacsarnakkal és halálos sodrású hullámok ellenében küzdő evezőlapát-sorokkal méltóságosan és magányosan megjelenő *gályaként* adatott megismerhetnünk, melynek magányos gályarabja Madách maga. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán egyetlen olyan szemináriumot sem hirdettek meg, melynek tárgya Madách Imre lírája lett volna! (Legalábbis 1965–1970 között biztosan nem, amikor is én a bölcsészkar diákja voltam) meglehet, remélem azóta Madách költészetére is „irányt vett” az egyetemi tanterv. Ha tette, bölcsen tette! Egy múlt század végi magyar lexikon ugyan *költőnek* nevezi a Nógrád vármegyei születésű, alsósztrigovai és kiskelecsényi Madách Imrét, ám minden más, későbbi lexikonunk már „csak” mint drámaírót mutatja be. Pedig Madách költőként kezdte pályáját: 1840-ben, alig 17 esztendőskorában adta ki *Lantvirágok* című „lantos ábrándjait”. Ez az ifjúkori versciklus már jóelőre jelzi és jósolja a költő és drámaíró – és vármegyei jegyző – Madách későbbiekben mindinkább eluralkodó melankóliáját, ugyanakkor az első ijesztő jelfényveti egy kutató-kockázató kreativitással *társuló* „heroikus” pesszimizmusra is, arra a *madáchi* létezés-mélabúra, melyet jelen dolgozatunkban „csak”

lírájának elemzésével kísérlelünk meg Madách-hoz méltó mérlegre tenni. Madách Imre temetésén az élő klasszikus, maga Arany János tartotta a búcsúzó gyászbeszédet. Logikus, hogy a költő Arany János is a *Tragédia* írójáról beszélt a sírnál, és nem a „lantos”, nem a lírikus Madáchról, hiszen a költő Arany felsőbbbsége, poétikai primátusa a költő Madách-hoz mérve, nyomasztóan nyilvánvaló volt már a kortársak előtt is. Arany János méltatta Madách drámáit: *Jónév és erény, Csak tréfa, Mária királyné, Commodus, Férfi és nő, Csák végnapjai*, mely utóbbi magas akadémiai dicséretet nyert; méltatta Arany – ott a sírnál. . . – Madách *Nógrádi képcsarnok* című művét, melyet Szontágh Pállal közösen írt, nemkülönben méltatta Madách politikai tanulmányait, episztoláit, esztétikai értekezéseit, elbeszéléseit, továbbá a *Mózes* című tragédiáját, mely mű az Akadémia dicséretét nyerte el. A végső fősorolásban Arany megidézte Madách *Civilizátor* című vígjátékát is, majd a sajnós töredékében maradt *Tündéralom* című drámai költeményt, mely Madách nagy terve szerint *Az ember tragédiájának* „pár darabja” lett volna, „ha megéri” . . . és pedig a férfi-nő kapcsolat „eme végzetes vonzódás” érzéki, fő életvonalán „meander-vonalán” közelítve ezt a minden más elé magamagát, „rangsoroló” emberi létkérdést. Jóllehet Arany *Koszorújában* (1863–64) számos lírai költeményt jelentetett meg Madáchtól, ott, a temetőben, e versekről nem vagy alig szólt az óriás költőpályatárs. Másfél évszázaddal Madách Imre írói működésének kilátó, nagy horizontú csúcspontjai után, nem kétséges az, az immár irodalomtörténeti értékelés, mely Madách lírai műveit mindenképpen a *Tragédia* árnyékában szemléli, úgyszólván a költői nagyság fényeit köteles kegyelettel eleve kioltva, minden figyelmét *Az ember tragédiájá-ra* összpontosítja. Az utókor meg sem ütközhet a kortársi különböztetésen, ha a múlt századi magyar líra lenyűgöző, *világirodalmi rangú*, ragyogó, sugaras, magashegységi horizontján hatalmas életművekkel megjelent „koszorús” költők „glóriás galériáját” idézi meg: a halhatatlan *Lilla-dalok* és a *Tihanyi ekbóhoz* című varázslatos vers költője, a század hajnalán ifjan meghalt Csokonai Vitéz Mihály, a görög-római antikvitást súlyos ódákkal magyar nyelven gejzirként-tűzhárvóként felszínre robbantó Berzsenyi Dániel, s ellenfele: a politikus poéta Kőlcsey Ferenc. A Szózat szerzője a jégzajlás-rianás-hangú Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, a bebörtönzött lelkész, a „virágköltő” Tompa Mihály, az „ön-géniuszába forduló”, magányos „Mont Blanc ember”, Vajda János, akiről Ady Endre két versében is, mint a modern magyar líra előfutáráról, magányos előhírnökéről emlékezett meg, egy Adytól már természetétől-egyéniségétől is eleve idegen alázattal és tisztelgő megnyilatkozással. És e nagyságos – korántsem teljes – sorolásban alig későbbben ott van Komjáthy Jenő és Reviczky Gyula is, aki szerint: „a világ csak bangulat”. A fenti múlt századi magyar költői képtárban Madách Imre poétai portréja bizonyosan háttérbe, a parancsnoki hidról a „fedélzetközbe” szorul, miközben főműve, *Az ember tragédiája*: külön csarnokot – nem mauzóleumot! – emelt magának az egymást követő nemzedékek, elemi iskolák, líceumok és egyetemek tanítói, tanárai és diákjai számára és ez a csarnok, ez a színpad szilárdan áll és aktuálisan jelen van az egész magyar írásműveltség eleven erőterében!

Madách Imrének nem adatott meg a byroni bátor kaland, de igenis – méghozzá fölösen, bőven is – megadatott a byroni „világfájdalom” magyarországi történelmi töredéke. . . Rónay László írja az ifjú Madáchról (a

„Küzdés az élet...” című Madách-könyv utószavában), hogy Madách szerint az ember „*bitvány erőmű*”, hangsúlyozva azonban ennek a *byroni* hatásnak mulékonyságát Madách műveiben. A Madách-életműben és annak személyes „rejtélyeiben” – például Madách szerencsétlen házassága, alig leplezett, extrém nőgyűlölete, etc. – érzékeny reflexióktól kísért tudós komolysággal elmélyedt Rónay László eképpen téved elkezdni Madách Imre költészetének értékelését: „... *Madách, aki költészetében, kivált dalszerű verseiben, balladáiban és legendáiban inkább utánérző volt, semmint eredeti lírikus, a drámai műfajok szemléletében eleve újra törekedett...*” Ez így nem igaz. Ez így tévedés. Ám, ami mégis igaz a fenti megállapításból az az, hogy Madách mindig is „*eleve újra törekedett*”, de *dalszerű verseiben, balladáiban és legendáiban* is, mást nem tehetett, hiszen szellemi egyénisége eredendően újító volt. A versírást magyar író, magyar drámaíró semmiképpen sem kerülhette el. A magyar politikai szellemiség, a magyar Európához-tartozás, különösen a XIX. században, a költészet változatos műfajaiban találta meg önkifejezését, a *magyar vers* köldökzsinórként kötötte össze Magyarországot a hatalmas regényciklusokban gondolkodó Nyugat-Európával. Sajnos, hogy nem a *magyar regény* végezte el ezt a missziót, mert a magyar nyelv magánya, kínzó elszigeteltsége következtében a XIX. század volumínózus és forradalmi magyar költészete csak nehezen, torzítva, csonkítva, „átköltve” jelenhetett meg a nagy európai nyelvek egymással úgyszólván zavartalanul „közlekedő” és ezáltal egymástól gazdagodó, tárgyú látóhatárú körében.

Madách *magányos, lírai látóhatárán* illene eltűnődnünk. Mindjárt megriaszdt egyik versének már pusztán címével is: *Örüljek meg*. Ő, a *Tragédia* költője, nyilván már az első „nekifutásra” eltévedt, a dalszerű versben és a balladák, a legendák, regék, mondák, románcok akkoriban oly divatos és oly „nemesien” magyaros, egyszer merengően mókás, másszor rögeszmékhez-rögzötten mélabús, ám tematikusan mindenképpen kötött és *kötöző*, sokszor tehetetlen, sőt tétlen „tetthelyein”. Madách a verseiben egyszerűen nyelvileg nem volt képes kihordani, világrahozni a *Tragédia* szárnyaló-zuhanó pesszimizmusát, amelytől pedig egész élete, öntudata, világlátása volt viselője. De mindez nem jelenti azt, hogy Madách ne lett volna eredeti lírikus. „Körülpillantva” szülőházájában, a fentebb idézett *Örüljek meg* című versével jelezte baljós előérzetét a pillantásnyi körképről, amit Magyarországról „nyert”, veszteség formájában természetesen. „*Láttam lezúgni nagy napok viharját, / Dicsőség, börtön ismerős velem...*” – írja Útravaló verseimmel című költeményében. Nos hát, tudjuk, hogy bizony látta. *Éjjeli gondolatok* című verse nyelvi erejét, eredetiségét tekintve valóban nem éri el, sem meg nem közelíti nagy lírikus kortársainak megrázó szózatait, mégis az emberi *percet*, az „evilági” pillanatot állítja „szembe” a Kozmosz és kimondatlanul is: a Káosz törvények nélkül is öntörvényű időforgásával, mintha máris a *Tragédiát* írná, egyelőre rímekbe kényszerítve ajzott és ajzó, riadt és riasztó gondolatait. *Mária testvérem emlékezete* című versében – mely művének iszonyatos „inspirációját” nővérenek, sógorának és unokaöccsének brutális meggyilkolásából „meríthette” (az útonálló rablógyilkosok disznóknak lökték eddelül az áldozatok tetemét) – már kezdi kibontani a *Tragédia* egyik vezéreszméjét: „*milliók egy miatt*”, ami napjainkban ismét rémes időszerűséget ad Madách politikai-filozófiai kétségeinek (egyén és tömeg), ha a temesvári, a bukaresti véreng-

zésekre, majd pedig a minotauruszszzerű „conducator”-diktátor könyörtelen kivégzésére gondolunk. Az *Egy örült naplója* című versciklusának negyedik „metafizikai” etüdjében” már a *Tragédia* egyik főtémája szólal meg, tónusa zord:

„Hitvány erőmű az ember;
Az ész, e mozgató alig keres
Annyit, mint amit rossz fűtője,
A jó gyomor tőle igénybe vesz.
És sokszor egy nap is már többet kér,
Mint amit az egész erőmű ér.”

A lírikus Madách – egész egyéni és történelmi tudatával készülvén a *Tragédia* megírására, mintegy leejtette kezéből a „lantot”, hogy fölzúgjanak súlyos orgonasíp-sorai. Madách Imre költészetét azonban – éspedig éppen a *Tragédia* egyetemes vonzatában – nem szabad alája vetnünk holmi csekélyl őrlésű malomként a *Tragédia* tékozló-romboló-építő zuhatagának. Ellenkezőleg: Madách „lantos” versei, idillt alig is ismerő lírai költészete, mintegy nyelvi és eszmei nyitánya a *Tragédiának*, mégpedig kettős értelemben is, mind a nagy műre, mind személyes sorsára nézve az.

„S megejt bennünket a magyar remény, / Ha szikkadt, porladt koponyádra nézünk.” – mondhatnánk Madáchról is a Vajdáról író Adyval, ha kezünkbe vesszük Madách Imre Lantvirágok című könyvének szép hasonmás kiadását. (A „könnyű”, „játszi” kötet a szécsényi II. Rákóczi Ferenc Termelőszövetkezet támogatásával jelent meg. Kiadta: a Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. A Madách lírája előtt tisztelgő kísérelő szöveget Kerényi Ferenc írta.) A kis kötetnek már szép és régies betűit is öröm olvasni. (Az eredeti kiadás: Pesten – Nyomatta Fűskúti Landerer Lajos – 1840.) A belső címlapon finom rajz látható: lant, amelyet virágkoszorú övez. Madách anyjának ajánlotta verseskötetét, „fiúi tisztelettel”. A versciklus vezérmottóját magától Kölcseytől választotta: „Néktek szent legyen e lant: Amor, Gratia, Phoebus / Aetheri tűz, baj, s hangtöletek ömle reá.” Ám sokkal komorabb és mélységesen madáchi az a mottóválasztás – B. Jósika Miklóstól való –, mely *A' költő álma* című versét intonálja:

„Két életet élt ő.”

Madách mindkét élete „tragédia”, „magán”- és íróélete, melyek egymástól el nem választhatók: olyan párhuzamosak, amelyek nem a végtelenben, hanem főművében, a *Tragédiában* „találkoznak”. A fent idézett, Jósika-mottós Madách-versnek egész kedélye romantikus, nincs benne semmi különösebb nyelvi újdonság, másság a kortársi lírához mérve; kivéve talán e két sort, melyben már benne van az egyetemesség igénye, miközben maga a „hordozó” vers vajmi csekély erővel kísérel meg felidézni egy tulajdonképpen éber álmot, egy állandó, egy úgyszólván „készenléti” álmot:

„A' borzadás egész
Világkört eltemet. . .”

Ha a Lant-virágok szerelmes illetve hazafias versciklusára jellemző is valami mélabúsan magyar biedermeier-életérzés, egy-egy vers-sorban, egy-egy madáchi *vers-szóban* azonban igen baljós a „biedermeier” bensőségesség, hol itt, hol ott töri át a verseket valami heroikus *bonvág*y az egyetemesség után, s egy-egy magáravallóan madáchi vers-szó a Lant-virágok megsárgult lapjairól már a *Tragédia* felé tájolja tudatunkat.